

פרשת בהר: עולם, שנה ונפש בשנה השביעית

א. הקדמה

פרשת השבוע מתייחדת במצוות שמיטה, לה ניחד את הדברים הבאים בעניינה. שלוש קדושת המה; קדושת המקום, קדושת הזמן וקדושת האדם. קדושות אלו מבטאות 'עולם, שנה ונפש', הכוללות את יסוד הבריאה כולה¹. בשנה השביעית, שנת השמיטה, באות המה שלוש קדושות אלו לידי מפגש המרום את הבא במגע עימם; מתעלה הוא המקום, המבוטא בלשון 'עולם', מתעלה הוא האדם, המבוטא בלשון 'נפש', התעלות הבאה מחמת תוקף קדושת הזמן המבוטאת בלשון 'שנה'. חלולתה של שנת השמיטה רק בארץ ישראל, כדברי הרמב"ם (שמטו"א, א, כה): "אין שביעית נוהגת אלא בארץ ישראל בלבד, שנאמר כי תבואו אל הארץ". בשנה זו יש לקרקע של ארץ ישראל קדושה מיוחדת בה היא מתעלה מדרגתה הבסיסית של כל השנים, דבר זה בא לידי ביטוי בדבריה של התורה (ויקרא כה, א-ב): "וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי לֵאמֹר. כִּי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָה הָאָרֶץ שְׁבַת לַה'". מפשט הפסוק עולה, שהציווי על השביתה הוא על הארץ שתשבות לשם ה'.

והדברים צריכים ביאור: ראשית, כיצד יכולה הארץ הדוממת וחסרת הדעת, לכוון לשבות לשם ה'. שנית, רש"י (שם) מותח קו דמיון בין השביתה בשביעית לבין זו שבשבת: "כשם שנאמר בשבת בראשית". ויש לעיין בהשוואה זו, מה הדמיון בין שביתת הארץ לשביתת השבת. בנוסף יש להזכיר את הקושי אותו מעלה רש"י (שם): "מה עניין שמיטה אצל הר סיני, והלא כל המצוות נאמרו מסיני", קושי המצריך מענה ביחס הקשר בין סיני לשביעית.

ב. שבת הארץ ושביתת בראשית

הביאור הוא לאור דברי אבודרהם (שחרית של שבת):
ויום השביעי משבח ואומר מזמור שיר ליום השבת - כלומר, שהשבת היא שאמרה זה המזמור ודוד המלך ידע זה בדרך נבואה.
כפי שבכוחה של השבת לשבח ולהודות להקב"ה מתוקף קדושת הזמן, כך שמגיעה שנת השמיטה יש בכוחה של הארץ לכוון לשבות לשם ה', ע"י קבלתה דעת מעצם קדושת הזמן.
נראה, שזו ההשוואה שערך רש"י בין השביתה בשבת לזו בשביעית; כשם שקדושת הזמן מעלה את הארץ לדרגת דעת, לשורר לה', כך קדושת הזמן של השנה השביעית מעלה את הארץ לדרגת דעת. בזה מבואר הקשר שבין שמיטה להר סיני, כשם שהר סיני התקדש בעת שירדה עליו השכינה, כך גם מתקדשת היא ארץ ישראל בתוספת קדושה בשנה השביעית².

¹ ספר יצירה (פרק ד).

² האלשיך (ויקרא כה, ד-ז), כתב: "ויעוד טעם למה נאמר בהר סיני, שלא יתמהו ישראל כיצד חלה קדושה על הקרקע לכן הזכיר סיני שגם שם שרתה שכינה והייתה בה קדושה. ואם תאמרו, שם ירדה השכינה באש ורכב אלוקים, אך בארץ הזאת מאין לה הדבר הזה. על כן אומר, כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם הנה אתם קדושים אשר כארץ ואתם מקדשים אותה כי שורשי נפשותיכם שם המה בארץ העליונה אשר קדושה העליונה מרחפת עליהם תמיד... וזה ביאור הכתוב כי תבואו אל הארץ כמתחברים אל שורשיכם בארץ העליונה".

את עומקם של דברים, שמתעלה הארץ הדוממת בשנה זו לדרגת קבלת דעת, ניתן לבאר לאור דברי **הרמב"ן** (בראשית ב, ג; ויקרא כה, א):

והנה בכאן עוררו אותנו בסוד גדול מסודות התורה, כבר רמז לנו ר"א שכתב, וטעם שבת לה' כיום השבת, וסוד ימות עולם רמזו במקום הזה.

וכוף אזנך לשמוע מה שאני רשאי להשמיעך ממנו בלשון אשר אשמיעך, ואם תזכה תתבונן. כבר כתבתי בסדר בראשית כי ששת ימי בראשית הם ימות עולם, ויום השביעי שבת לה' אלהיך כי בו יהיה שבת לשם הגדול, כמו ששינו בשביעי מה היו אומרים מזמור שיר ליום השבת לעתיד לבוא שכולה שבת ומנוחה לחיי העולמים.

והנה, הימים רמזו לאשר ברא במעשה בראשית, והשנים ירמזו לאשר יהיה בבריאת כל ימי עולם. ועל כן החמיר הכתוב בשמיטה יותר מכל חייבי לאוין, וחייב הגלות עליה כמו שהחמיר בעריות, שנאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה. והחזיר העניין פעמים רבות, כל ימי השמה תשבות, ונאמר והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה, וכן שינו גלות באה על עינוי הדין ועל עוות הדין ועל שמיטת הארץ, מפני שכל הכופר בה אינו מודה במעשה בראשית ובעולם הבא.

לדבריו, ששת ימי הבריאה רומזים על עולם הזה, ויום השביעי כנגד עולם הבא, כמו"כ שנת השמיטה, השנה השביעית במחזור השנים, מהווה היא בחינת עולם הבא.

ג. יסוד הדעת בבריאה

בחינה זו של עולם הבא המתגלה בשנה השביעית מוצאת את ביטוייה ביסוד ההתעלות שיש בבחינת עולם הבא: הבריאה מורכבת מד' יסודות; דומם, צומח, חי ומדבר.

ישנה הבחנה ברורה בין ג' היסודות האחרונים - צומח, חי ומדבר, לבין יסוד הדומם.

בג' היסודות הללו מצאנו את בחינת הדעת; מצויה היא בראש ובראשונה אצל האדם המדבר, כאמור בתפילת העמידה: 'אתה חונן לאדם דעת'.

מצויה היא גם אצל החי, בייחוד אצל השור, כדברי הנביא (ישעיהו א, ג): "ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו". וכדברי **הבבלי בבא קמא** (לה ע"א) אודות שור פיקח היודע לרפא את מכתו בגבו, ואודות שורו של רב פפא שהיה לו כאב שיניים ולשם כך פתח חבית של יין ושתה להשכחת כאבו.

הדעת מצויה גם אצל הצומח, כדברי **הבבלי סנהדרין** (ע ע"א): "אותו אילן שאכל אדם הראשון ממנו חיטה היה, שאין התינוק יודע לקרוא אבא ואימא עד שיטעם טעם דגן".

ובטעמו של דבר, ביאר **רש"י** (שם): "מדקרי ליה עץ הדעת, ש"מ היינו חיטים".

והוסיף **המהרש"א** (שם) ביאור, שלכן אמרו חז"ל³ שקטן היודע לאכול כזית דגן מרחיקים מצואתו, שנאמר יוסף דעת יוסף מכאוב. הרי לנו, שיסוד הדעת בצומח מופיע בייחוד בחיטה. ברם, בדומם לא מצינו דעת⁴.

אמנם כן, בזמן הזה אין בדומם בחינת הדעת, דומם הוא ואינו בר שינוי, אך לעתיד לבוא ניבא הנביא (ישעיהו יא, ט): "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", כאשר הארץ הדוממת תתעלה מבחינתה חסרת הדעת אל ההכרה וההבחנה.

³ **סוכה** (מב ע"ב).

⁴ הגם שהרמב"ם (הלי יסודי התורה פ"ג ה"ט) ביאר שיש בכוכבים ובגלגלים בשמים דעת, מכל-מקום בארץ אין.

בעידן זה כל יסוד יתעלה בדרגה אחת למעלה ממה שהיה מקודם. כלומר, יסוד החי יתעלה ליסוד הצומח וכן הלאה, דבר שגם יעלה את איכות הדעת והשגתה ממה שהייתה מקודם.

בדברים אלו ניתן לבאר את דברי **הבבלי כתובות** (קיא ע"ב) הדורש את הפסוק (דברים לב, יד):

חֲמַאת בָּקָר וְחֵלֶב צֹאן עִם חֵלֶב כְּרִים וְאֵילִים בְּגִי בָשָׁן וְעֵתוּדִים עִם חֵלֶב כְּלִיֹּת חֹטֶה וְדָם עֶגְבִּי תִשְׁתֶּה חֶמֶר.

באופן הבא:

עם חֵלֶב כְּלִיֹּת חֹטֶה - אמרו, עתידה חיטה שתהא כשתי כליות של שור הגדול.

ואל תתמה, שהרי שועל קינן בלפת ושקלוהו ומצאו בו שישים ליטרין בליטרא של ציפורי.

מה הרעיון העומד מאחורי הדברים שהחיטה לעתיד לבוא תהייה כשתי כליותיו של שור הגדול.

לאור האמור, שלעתיד לבוא כל יסוד יתעלה ליסוד שמעליו, גם בבחינת הדעת, הרי שמובן מאוד שהצומח, החיטה, תתעלה לדרגת הדעת של יסוד החי, השור.

אולם, יש להעיר על הדיוק של הגמרא המציינת דווקא את החיטה כמאפיינת את יסוד הצומח, ואת אפיון יסוד החי בכליותיו של שור.

לאור האמור לעיל נראה, מיצויה של הדעת בצומח מתבטא בחיטה המורה על הדעת, 'מדקרי ליה עץ הדעת, ש"מ היינו חיטים'. וכן יסוד הדעת בחי מתמצה בשור, 'ידע שור קונהו'.

כמו"כ, ציינה הגמרא את הכליות כביטוי למקום מיצויה של הדעת כדברי **הבבלי ברכות** (סא ע"א):

'כליות יועצות', וכדברי **המדרש** (חיי שרה א, א) שכליותיו של אברהם היו מלמדות אותו חכמה.

לאור זאת, המכנה המשותף בין השנה השביעית לבין עולם הבא, הוא ההכרה בבורא העולם, כפי שיובע לעתיד לבוא, 'ונשגב ה' לבדו ביום ההוא', 'ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים'.

כשם שהכרה זו, לה' הארץ ומלואה, באה לידי ביטוי לעתיד לבוא בצורה מלאה, כך באה הכרה זו לידי ביטוי בשנה השביעית, כדברי **המדרש** (לקח טוב, ויקרא פרשת בחוקתי דף עז עמוד א): "אמר הקב"ה, כי לי הארץ. זרעו שש והשמיטו שביעית כדי שתדעו שהארץ שלי היא"⁵.

לאור כל זאת, הרי שיסוד הדעת לארץ מופיע בשנה השביעית בה היא מתעלה לדרגה של מעין עולם הבא, וזו הכוונה בדברי התורה: 'ושבתה הארץ שבת לה', ממעלת תוקף קדושת הזמן, שהוא בבחינת מעין עולם הבא, מתעלה הוא הדומם לדרגת ההכרה והדעת.

⁵ כן הוא בסנהדרין (לט ע"א). יסוד ההכרה בשנה השביעית מופיע גם בדברי **רבינו בחיי** (ויקרא כה, ב): "לכך ציוותה התורה מצווה זו שיהיו כל מיני הממשלה ואדנות שבתחוננים בטלים בעבודת הארץ, כדי שיתבונן האדם בליבו כי אין עיקר האדנות והממשלה אלא לאדון הכל ב"ה"; **החינוך** (מצווה פד): "כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה ושנה לא בכוחה וסגולתה תוציא אותם, כי יש אדון עליה ועל אדוניה. וכשהוא חפץ הוא מצווה אליו להפקירם". **הרב פנחס הלוי הורוביץ** (פנים יפות ויקרא כה, ב): "שנת השמיטה כל פירות שביעית הם קדושים לה' והוא נותנם לכל ישראל... כי המחזיק בשדהו כמו בעל הבית הוא גוזל השמיטה"; **הרב מרדכי יוסף ליינר** (מי השילוח, תחילת פרשת בהר): "כי בשנת השמיטה אין לאדם שום הכרת קניין בקניינו, ויראה כי לה' הארץ"; **הרב שמואל בורנשטיין** (שם משמואל, ויקרא עמוד שמו): "ובשנה השביעית שבה הארץ לנוות, וכל האוכלים מפירותיה משלחן גבוה קזכו, ועל כן יש קדושה בפירות שביעית... ועל כן נאסרה עבודת הקרקע ונדרש הפקר הפירות לסלק שייכות הבעלים".

ד. שבת הארץ ויום הכיפורים

כאמור, קדושת הזמן המתגלה בשנה השביעית שואבת את תוקפה ממהותה של שנה זו, בה יש את ההכרה 'כי לי הארץ', דבר שמבוטא היטב בהכרה שלעתיד לבוא.⁶

החתם סופר (ספר הזכרון, דרשה לערב י"כ, עמוד ק ד"ה והנה) כתב אודות שמירת השנה השביעית:

השומרה, אזי כל השנה יש לו דין יום כיפור שנקרא שבתון בפסוק. שמיטה גימטריה שס"ד, כמו שאמרו חז"ל (יומא כ ע"א), שס"ד יומי אית ליה רשות לבר ההוא יומא. יש להבין את דבריו בהשוואה בין יוה"כ לשנה השביעית. נראה לבאר את דבריו כך:

מתוקף קדושת הזמן של יוה"כ מתעלים ישראל לדרגת המלאכים הקדושים⁷, המשוללים מיצר הרע⁸. לדרגה זו הגיעו ישראל גם בהיותם במדבר בעת אכילת המן, מאכלם של מלאכי השרת האוכלים משולחן גבוה, מאכל שאין בו פסולת אלא כולו נבלע באיברים⁹. אמנם, גם כיום ישנן אכילות כאלו, אכילות רוחניות שאין בהן פסולת וכולן לשם שמים, כגון אכילות שבת, אשר הגם שעל האדם לכוון באכילתו במשך ימות השבוע לצרכי עבודת ה', מ"מ באכילות שבת אינו זקוק לכך¹⁰.

יסוד הדברים מופיע בדברי **האר"י**¹¹, שאכילות אלו של יום השביעי הן בבחינת מעין עולם הבא המשוחרר מיצר הרע, דבר המנתב את אכילתו של האדם ועיסוקיו החומריים לגבוה, כפי שבעולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתייה אלא הנאה מזיו השכינה¹².

טעמו של דבר נובע מאכילת ישראל את המן, בו נאמר¹³: "הוא הִלָּחֵם אֲשֶׁר נָתַן ה' לָכֶם לֶאֱכֹלָהּ", אכילה משולחן של הקב"ה, מאכל אשר באכילתו מתקדש האדם¹⁴. לאור דברים אלו מובנים היטב דברי חז"ל (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח, מסכתא דויהי פתיחתא) אודות מעלת אוכלי המן: "ר' שמעון בן יוחאי אומר, לא ניתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן".

⁶ ביטוי מעניין לקדושת הזמן של השנה השביעית, מצוי ב**ירושלמי** (סוטה פ"ז ה"ח), המציע לקיים הבדלה במוצאי שנה זו, כדי שיהיה היכר לישראל שיוצאים הם מהשנה השביעית אל שנה 'רגילה'. המענה של הירושלמי להצעה זו, שבכל מקרה ישנה הבדלה בראש השנה שעולה היא לזיכרון זה. כידוע, יסוד ההבדלה הוא בהכרה ודעת להבחין בין דבר למשנהו, דבר הנרמז באמירת הבדלה במוצאי שבת בברכת הדעת שבתפילת העמידה. ובשנה השביעית, בה באה לידי ביטוי ההכרה בבורא העולם, הרי שיש לה לשנה זו קדושה מיוחדת המצריכה את ההבחנה בינה לבין שאר שנים, כשם שמבדילים בין שבת לימי החולין.

⁷ ראה בדברי **הגהות מיימוניות** (הל' שביתת עשור, מנהגי יום הכפורים): "מה שנהגו בני אדם לעמוד ביום הכפורים רמז מפרקי דר' אליעזר, כשרואה סמאל שאין חטא בישראל ביוה"כ אומר לפני הקב"ה ריבונו של עולם יש לך עם אחד בארץ דומה למלאכים, מה מלאכים יחפים אף הם יחפים, מה מלאכים עומדים על רגליהם אף ישראל ביום הכפורים". כ"כ **הטור** (או"ח סימן תרו). וכן נרמז דימוי זה בסדר התפילה, באמירת בשכמל"ו בקול רם ובאמירת קדושת 'כתרי'.

⁸ **שבת** (פט ע"א).

⁹ **יומא** (עה ע"ב).

¹⁰ ראה **רמב"ם** (הל' דעות פ"ג ה"ב); **פרי צדיק** (בראשית, קונטרס עת האוכל, בענייני האכילה, אותיות ו-ז).

¹¹ ראה: **פרי צדיק** (שמות, לר"ח שבט סוף אות ג); **חידושי בית הלוי על התורה** (פרשת תרומה).

¹² **ברכות** (נד ע"ב).

¹³ **שמות** (טז, טו).

¹⁴ בזה יש לתת טעם לדברי **התוספות** (פסחים, ק ע"ב ד"ה שאין), שכתבו בטעם כיסוי הלחם מלמעלה ומלמטה, זיכרון למן שהיה מכוסה אף הוא בצורה זו. וכתב **הרמ"א** (או"ח סימן קמב), שנוהגים לאכול בשבת פשטידה ממולאה זכר למן שהיה מכוסה מלמעלה ומלמטה. והכוונה בכך היא, שהמימד הרוחני שהיה במן היה מכוסה ונסתר בעניינים גשמיים, דבר המורה שגם בשבת האכילה הגשמית מסתירה את הקדושה הרוחנית הבאה בעקבותיה.

טעמו של דבר הוא כאמור, האכילה משולחן גבוה¹⁵, "הִנְנִי מִמָּטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם"¹⁶, הינה אכילה רוחנית ללא פסולת גשמית, אכילה כזו משוללת היא מיצר הרע¹⁷, דבר הקושר את דור המדבר לקבלת התורה עליה דרשו חז"ל (שמות רבה, לב, א): "והמכתב מכתב אלוקים הוא חרות על הלוחות... חירות ממלאך המוות"¹⁸.

לפי זה נבין את הקשר בין יום הכיפורים לבין השנה השביעית: מטבע הלשון המופיעה במן 'אֶשֶׁר נָתַן ה' לָכֶם לֶאֱכֹלָה', מופיעה גם באכילת הפירות בשנה השביעית: 'וְהָיְתָה שְׁפַת הָאָרֶץ לָכֶם לֶאֱכֹלָה'¹⁹. לאמור, אכילת האדם בשנה השביעית דומה היא לזו אשר בשבת, בה ניכרת במאכלו הקדושה ועל ידה הוא מתקדש, מעלה את האוכל מדרגתו ומתעלה עימו. אכילותיו של האדם בשנה השביעית הן אכילות משולחן גבוה, היבול בשנה זו קדוש מפאת היותו שייך לבורא העולם והאדם אינו אלא אורח בסעודתו, דבר המביא קדושה אל קרבו של האדם האוכל את יבול השביעית. באם נחזור לדברי החתם סופר, הרי שבשמירת השביעית זוכה האדם למעלת יום הכיפורים, יום בו אין לו ליצר הרע שליטה מחמת התקדשות האדם ודימויו למלאכים, השגה שיכולה לבוא לא רק באופן של מניעת אכילה אלא גם באופן של קידוש האכילה.

ה. סיכום

מדברים אלו למדים אנו, שיש בכוח קדושת הזמן של השנה השביעית להביא את האדם לידי התקדשות במעשיו הגשמיים ועילויים לדרגות עליונות יותר ממה שהיו עד כה. בשנה זו נפגשות המה שלושת הקדושות; עולם, שנה ונפש, ובאות יחד לידי עילוי; התקדשות המקום, האדמה והיבול מתוקף קדושת הזמן והתקדשות האדם הישראלי באכילת פירות שביעית.

¹⁵ ראה **קדושת לוי** (ויקרא, לפסח): "לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן, והטעם כמבואר בזהר הקדוש (ח"ב קפג ע"ב), שעל ידי המן שהיה ממקום גבוה זכו להשגת התורה".

¹⁶ **שמות** (טז, ד).

¹⁷ אודות האכילה המביאה לידי יצר הרע, ראה: **דברים** (ח, יב; ל, יא; לא, כ).

¹⁸ ראה: **בבא בתרא** (טז ע"א): "אמר ריש לקיש, הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המוות". ראה עוד: **קידושין** (ל ע"ב); **סוכה** (נב ע"ב) אודות ההתמודדות עם יצר הרע ע"י לימוד תורה.

¹⁹ **ויקרא** (כה, ו).